DOI: https://doi.org/10.36719/2663-4619/114/294-297

Aysel Fərəcova
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
https://orcid.org/0009-0008-2015-8565
aysel.farajova1@gmail.com

Süni intellekt və ekzistensializm: Jean-Paul Sartre və Albert Camus-nun gözündən avtonom texnologiyalar

Xülasə

İnsanın ekzistensializm ideyasında mütləq hakimiyyəti onu təbiətin əsas komponenti olaraq mövqeyini müəyyənləşdirir. Təqdim olunmuş məqalədə insanın süni intellekti yaratmasının əhəmiyyəti və onun ekzistensializm fəlsəfəsi ilə dərin əlaqəsi araşdırılır. Süni İntellekti (AI) təklif edən varlıq olaraq insan hər şeyin mərkəzindədir. Ekzistensializmin müasir dövrə tətbiqi, süni intellektin və texnologiyanın gətirdiyi məsələlər üzərində düşünməyi təklif edir. Sartre və Camus'nun fəlsəfələri, bu texnoloji inkişafları insanın mövcudiyyətinin və azadlığının daha dərindən anlaşılmasına kömək edə bilər, çünki bu məsələlər insana dair sualları yenidən gündəmə gətirir. Daha geniş fəlsəfi kontekstdən istifadə edərək, bu tədqiqat Jean-Paul Sartre'ın və Albert Camus-nun əsərlərinin süni intellekt və onun insanın mahiyyəti üzərindəki əks-sədasını araşdırır. Məqalə süni intellektin insanın mahiyyətindəki əhəmiyyətini daha ətraflı izah edərək insanın onun yaradılmasındakı roluna diqqət yetirəcək. Eyni zamanda süni intellekt və ekzistensializm anlayışları arasındakı konseptual fərqlər və oxşarlıqlar, iki anlayışın məzmunlarını və elementlərini nəzərə alaraq, ekzistensializm və süni intellekt arasında paralelləri araşdırmaqla Jean-Paul Sartre və Albert Camus-nun gözündən avtonom texnologiyalar problemi şərh ediləcək.

Açar sözlər: *ekzistensializm, süni intellekt, fəlsəfi baxışlar, avtonom texnologiyalar, Jean-Paul Sartre, Albert Camus*

Aysel Farajova
Azerbaijan State Oil and Industry University
https://orcid.org/0009-0008-2015-8565
aysel.farajova1@gmail.com

Artificial Intelligence and Existentialism: From the Perspective of Jean Paul Sartre' s and Albert Camus's point of view on Autonomous Technologies

Abstract

The idea of existentialism positions human beings as the central component of nature by asserting the absolute dominance of the individual. The presented article explores the significance of humanity's creation of artificial intelligence (AI) and its deep connection to existentialist philosophy. As a being proposing AI, humans are at the center of everything. The application of existentialism in the modern era suggests reflecting on the issues raised by artificial intelligence and technology. The philosophies of Sartre and Camus can help deepen the understanding of human existence and freedom, as these technological developments bring questions about humanity to the forefront. Using a broader philosophical context, this research explores the reflections of Jean-Paul Sartre and Albert Camus on artificial intelligence and its impact on human essence. The article will focus on explaining the importance of artificial intelligence in human essence and emphasize the role of humanity in its creation. At the same time, the conceptual differences and similarities between artificial intelligence and existentialism will be examined. By considering the content and elements of both concepts, the parallels between existentialism and artificial intelligence will be

 Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

explored, and the issue of autonomous technologies will be interpreted from the perspective of Jean-Paul Sartre and Albert Camus.

Keywords: *existentialism, artificial intelligence, philosophical views, autonomous technologies, Jean-Paul Sartre, Albert Camus*

Giriş

Süni intellekt və ekzistensializm. Süni intellekt həyatımızda hər keçən gün daha böyük rol oynamağa başlayır və bir çox sahələrdə əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olur. Onun əhəmiyyəti bir neçə əsas sahədə iqtisadi təsirlər, elm və təhsil, sağlamlıq, gündəlik həyat, sosial təsirlər kimi sferalarda böyük əhəmiyyət kəsb edir (Buniyatov, 2014, s. 39). Süni intellekt (Sİ) anlayışı və onun inkişafı uzun bir tarixi dövr keçmişdir. Lakin müasir süni intellektin əsası 1950-ci illərin ortalarında meydana gəlmişdir. Süni intellektin təməl konsepsiyası ilk dəfə 1956-cı ildə, John McCarthy, Marvin Minsky, Nathaniel Rochester və Claude Shannon tərəfindən təşkil edilən məşhur Dartmouth Konfransında qoyulub. Süni intellekt (AI), həmçinin Maşın intellekti (Machine Intelligence) adlanır, əməliyyatlar üçün insanın köməyini tələb edən bir texnoloji irəliləyişdir (Agalya, 2023).

Tədqiqat

Sartre'ın "Ekzistensializm İnsanlıqdır" adlı kitabı insanlıq anlayışını izah edərək, insanların öz varlıqlarını mənalı etmək məqsədilə öz xaricindəki məqsəd və dəyərləri əldə etməyə çalışdıqlarını bildirir (Camus, 2019, s. 29). Bu, mahiyyətcə, insanın öz varlığını təmin etmək üçün süni intellekt yaratma məqsədini ortaya qoyur. Lakin, süni intellektin ekzistensializm ilə əlaqəsini əsasən özgürlük, məsuliyyət və pis inanc (bad faith) anlayışları üzərindən əsaslandırmaq mümkündür. Çünki ekzistensializm fəlsəfəsində özgürlük, insanın həyatında öz mahiyyətini yaratmaq məqsədilə süni intellekt yaratmaq imkanı verir. Pis inanc insanın öz azadlığını inkar etməsini təmin edir (Arathdar, 2021).

Ekzistensializm və süni intellektin əsaslı kəsişməsi. Bu məsələ insan mövcudiyyəti ilə maşın intellekti arasındakı əhəmiyyətli yaxınlığı aydınlaşdırır. Sartre qeyd edir ki, ekzistensializmin mərkəzi ideyasının, insanın öz taleyini öz seçimi ilə yaratma azadlığına əsaslanması nəticə etibarilə insanın həyat standartlarını öz seçimləri ilə müəyyən etməsi fikri ilə başladığı nəzərə alındıqda, oxşar şəkildə, insan daha yaxşı bir həyat standartı əldə etmək məqsədilə maşınları formalaşdırır. Maşın insanın yer üzündə məqsədli olmasına kömək edən bir rol oynayır. Bu, süni intellektin müsbət təsiri kimi qəbul edilir və insan mövcudiyyətində hələ də aktualdır (Existentialism, authenticity, and social media, 2024).

Ekzistensializm və süni intellekt anlayışlarının yaranması, kritik bir vaxtda problem həll edən bir həll yolu kimi görülür. Süni intellekt insan tərəfindən yaradılan bir maşındır və bu, hələ də ekzistensializmin insanın mərkəzdə olduğu və hər şeyə nəzarət etdiyi sübutudur, hətta maşın yönümlü sferada da. Ekzistensializm, xüsusilə qeyd edilən böyük şəxslər tərəfindən formalaşdırılmışdır – Jean-Paul Sartre, Martin Heidegger və Albert Camus, insan varlığına, fərdin azadlığına və öz varlığına cavabdehlik məsələlərinə diqqət yetirir. O, insanın əvvəlcədən müəyyən olunmuş təbiətə sahib olmadığını, yalnız həyatları boyunca özlərini formalaşdırdıqlarını vurğulayır – həmişə mənasız olan bir dünyada öz həyatlarını necə və ya nə zaman mənalandıracaqlarını seçmək məcburiyyətində qaldığını bildirirlər (İsmayılov, 1981).

Ekzistensializm insan varlığının "açıq" tərəfini vurğulayan bir düşüncə olaraq oxuna bilər - bu açıq olmaq sonsuz imkanlar anlamında deyil, daima özünü müəyyən etmə mübarizəsindədir. Bu açıq olma təcrübəsi bəlkə də yalnız insan təcrübəsidir, bizim sonsuzluğumuzun, ölümümüzün, təkliyimizin və cavabdehliyimizin fərqində olmağımızla əlaqədardır. Maşınlar ölüm, qorxu, boşluğa qarşı üsyan bilmir - ən azı bu günə qədər. Ancaq hətta əgər maşınlar heç vaxt bu "mövcudluq hədləri"ni keçməsələr, sual yaranır ki, bu təcrübələrin olmaması onları bizdən əsaslı şəkildə ayırırmı? Biz tez-tez özümüzü əzablarımız, şübhələrimiz, mənəvi axtarışımız vasitəsilə müəyyən edirik. Əgər maşınlar bir analoqu yaşamağı öyrənsə - ya mürəkkəb neyron şəbəkələrinin bir təbii nəticəsi olaraq, ya da özlərinin hələ kəşf edilməmiş refleksiya formaları vasitəsilə - biz azadlıq və şüur anlayışımızı yenidən düşünməliyik. Bu, Sartre'nin həyatda mənanın sualına verdiyi cavabda olduğu kimi, həyatın dünyəvi mənasının əvvəldən mövcud olmadığını, lakin həyatın mənasının

yalnız həyatın sonunda, həyat boyu verilən qərarların cəmində geriyə baxıldıqda tanına biləcəyini söyləyən maraqlı bir fikirdir (İsmayılov, 1991).

Jean-Paul Sartre'ın ekzistensializm fəlsəfəsi. Ekzistensializm, həyatın mənasını tapmaq və özünü tapmaq üçün seçim, qərar və əxlaqi öhdəliklər vasitəsilə düşünmə tərzidir. Bu inanclara görə, insanlar həyatları boyunca, qarşılaşdıqları təcrübələrə, inanclara və baxış bucaqlarına əsaslanaraq kim olduqlarını və nə olduqlarını kəşf etməyə çalışırlar. Ekzistensialist inanır ki, insan, qanunlar, etnik normalar və razılaşmaların köməyi olmadan özünü tapmalı və məsuliyyətli olmalıdır. Ekzistensializm geniş şəkildə bir sıra anlayışlarla tərif olunur və bunun nə olduğunu müəyyən edən tək bir cavab yoxdur. Ekzistensializmin bir çox fəlsəfi, dini və siyasi inancları vardır, buna görə də onun təlimləri və inancları haqqında tək bir düzgün anlayış yoxdur. Siyasi baxışlar fərqli olsa da, hər biri cəmiyyətdə fərdlər üçün ən böyük azadlıq axtarır (İsmayılov, 1991, s. 268).

Ekzistensializmin təqdimatı baxımından Jean-Paul Sartre'ın yaratdığı konsepsiya daha unikal idi. Çünki O, həmin dövrün məsələlərini təcrübə etmiş və birbaşa onun təsirləri ilə üzləşmişdi. Onun təcrübələri, ekzistensializm ideyalarını genişləndirməyə səbəb olmuşdur. Bu, onun II dünya müharibəsi zamanı fransız ordusunda xidmət etməsi və eyni zamanda Almaniyada hərbi əsir olması ilə əlaqədardır. Bu qorxunc təcrübələr onu "Varlıq və Heçlik" adlı əsərini yazmağa sövq etdi (Jean Paul Sartre, 2012, s. 3). Sartre'ın ekzistensializm ideyaları bu əsərdə formalaşdı və azadlıq, məsuliyyət, pis inanc, doğruluq, narahatlıq kimi məsələlər öz əksini tapmışdır. Sartre'a görə, ekzistensializmin bu ideyaları insanın mövcudluğunda qəbul edilməli idi.

Jean-Paul Sartre'ın ekzistensializm haqqında fikirləri "Nausea", "The Devil and the Good Lord", "No Exit", "The Flies", "Dirty Hands", "The Wall" kimi müxtəlif ədəbi əsərlərdə öz əksini tapdı. Sartre'a görə, varlıq əvvəlcə mahiyyətə öncə gəlir, bu isə o deməkdir ki, insanlar məqsədsiz doğulurlar, amma məqsədlərini öz autentik hərəkətləri ilə özləri müəyyən edirlər. Ekzistensializmin fəlsəfi fonu isə bu işin nəzəri əsaslarını formalaşdırır (Artificial intelligence as a cause of existential crisis, 2024).

Albert Camusun fəlsəfi baxışları. Ateist filosof, həmçinin yazıçı və jurnalist, Albert Camus absurdizm haqqında düşüncəsini ortaya qoymuşdur. Camus, həyatda dəyər və mənanı tapmağa çalışan insanların arasında bir uyğunsuzluq olduğunu qəbul edirdi. O, həmçinin, cəmiyyətin nə qədər çılğın olduğu səbəbindən bugünkü cəmiyyətdə mənasızlıq tapmağın çətinliyindən bəhs etmişdir. Camus "Cazibəsiz yaşamaq" dedikdə, ekzistensializmin əsasını təşkil edən eyni ideya ilə bildirir ki, insan özünü tapmalı və həyatın mənasını seçməli, qərar və əxlaqi öhdəliklər vasitəsilə, özünün xarici təsirlərdən asılı olmadan həyata keçirməlidir (Camus, 2019).

Camus və Sartre dostluqlarının ilkin dövrlərində çox yaxın idilər. Ancaq dostluqlarının gedişində, bu iki şəxsiyyət arasında çoxlu fikir ayrılıqları meydana gəldi. Hər ikisi ekzistensializmi paylaşsalar da, bu filosofların düşüncələrindəki fərqlər Camus-un Sartre ilə razılaşmaması ilə nəticələndi. Camus, cazibəsiz yaşamağın yalnız bir insanın həqiqi məqsədini tapmaq üçün yeganə yol olduğunu düşünürdü və əgər heç bir məqsəd tapılmasa, həyat mənasızdır. Sartre isə insanların mükəmməl insan olmağa çalışmadıqlarını və insanların, etdikləri seçimlərə əsasən dünyaya uyğunlaşdıqlarını qəbul edirdi (İsmayılova, 2023).

Avtonom texnologiyalar. Jean Paul Sartre və Albert Camusun avtonom texnologiyalara münasibəti. Avtonom texnologiyalar, insan müdaxiləsi olmadan özbaşına fəaliyyət göstərə bilən və qərarlar qəbul edə bilən texnologiyalardır. Bu texnologiyalar süni intellekt, maşın öyrənməsi, sensorlar və digər inkişaf etmiş sistemlərdən istifadə edərək müstəqil şəkildə işləyir. Bu texnologiyalar əsasən insanların həyatını asanlaşdırmaq, təhlükəsizliyi artırmaq və əməliyyatları optimallaşdırmaq məqsədilə istifadə olunur. Süni intellekt inkişaf etməyə davam etdikcə və digər yeni texnologiyalar ortaya çıxdıqca, avtonom sistemlərdə süni intellektin rolu maraqlı bir araşdırma sahəsi olur (Sartre, 2012).

Süni intellekt və avtonom sistemlərin kəsişməsi müasir təşkilatların gələcəyi, süni intellektin (Sİ) və avtonom sistemlərin birləşməsi ilə formalaşır. Süni intellekt, "zehni" vəzifəsini yerinə yetirərkən, avtonom sistemlər "bədənin fiziki hissələri" rolunu oynayır. Süni intellekt və avtonom sistemlərin inteqrasiyası, insan müdaxiləsi olmadan işləyən sistemlər yaratmaq üçün vacibdir.

Sartre avtonom texnologiyaların insanın azadlığını məhdudlaşdıra biləcəyini qeyd edirdi. O, bu fikri belə əsaslandırır ki, insanların qərarlarını maşınların və texnologiyanın verməsi, insanın öz iradəsindən asılı olmayan bir həyat sürməsinə səbəb ola bilər. Sartre, texnologiyanın insanın təcrübəsini "absurd" hala gətirməməli olduğunu vurğulayırdı. Albert Camus üçün isə, avtonom texnologiyalar, insanın absurd vəziyyətdəki varlığını daha da çətinləşdirə bilər. İnsan artıq dünyada mənasız və qərarsız bir varlıq olaraq mövcud olduğu üçün, texnologiya daha çox insanın bu "absurdluq" ilə qarşı-qarşıya qalmasına və həyatın mənasızlığı ilə barışmasına mane ola bilər. Məsələn, öz-özünə sürən avtomobillər, avtomatlaşdırılmış fabriklər və digər avtonom sistemlər həyatımıza daxil olmuşdur. Avtonom texnologiyaların inkişafı, insanların həyatını daha da asanlaşdırmaq məqsədilə çoxsaylı müsbət təsirlərə malik olsa da, eyni zamanda bəzi etik və fəlsəfi sualları da ortaya çıxarır (The artificial intelligence special issue 2024: Relaunch of WritingThreeSixty, 2024).

Camus'nun fəlsəfəsi ilə avtonom texnologiyaları birləşdirdikdə, bu, insanın həyatın mənasızlığını qəbul etməsi ilə əlaqələndirilə bilər. Camus'nun absurdizm konsepti, insanın həyatını davam etdirməsi və mənasızlığın ortasında məqsəd tapması ilə bağlıdır.

Nəticə

Nəticə etibarilə, Sartre texnologiyanı daha çox bir alət kimi görür, lakin azadlığına zərər verə biləcək bir vasitə olaraq təhlil edirdi, Camus isə texnologiyanın insanın həyatının mənasızlığını daha da dərinləşdirə biləcəyi fikrini irəli sürürdü.

Ədəbiyyat

1. Agalya, V. T. R. (Ed.). (2023). Integrating artificial intelligence in English literature: Exploring applications, implications, and ethical consideration. *International Multidisciplinary Online Journal*, 3(1), 11-15.
2. Arathdar, D. (Ed.). (2021). *Literature, narrativity and composition in the age of artificial intelligence*, 20.
3. Artificial intelligence as a cause of existential crisis. (2024). *Panacea Journal of Linguistics & Literature (PJLL)*, 3(1), 204-214.
4. Buniyatov, A. R. (Ed.). (2014). *Süni intellekt və ekspert sistemləri*. Bakı: ADPU.
5. Camus, A. (2005). *The myth of Sisyphus*. London: Penguin Books, 133.
6. Camus, A. (2019). Hə ilə yox arasında. Bakı: Qanun, 191.
7. Existentialism, authenticity, and social media. (2024). *Victoria University of Wellington*, 104.
8. İsmayılov, F. Q. (1981). *Müasir burjua fəlsəfəsinin böhranı: Neopozitivizm və ekzistensializm*. Bakı: Azərnəşr, 104.
9. İsmayılov, F. Q. (1991). *Müasir qərb fəlsəfəsi*. Bakı: Azərnəşr, 310.
10. İsmayılova, N. T. (2023). *Süni intellekt: Maşın öyrənmə üsulları*. Bakı: Book Print, 118.
11. Sartre, J.-P. (2012). *Varlıq və heçlik: Fenomenoloji ontologiya təcrübəsi*. Bakı: Qanun, 856.
12. The artificial intelligence special issue 2024: Relaunch of WritingThreeSixty. (2024). *Journal of Research and Creative Texts*, 7, 64.

Daxil oldu: 22.11.2024
Qəbul edildi: 24.02.2025